

Katarzyna Mirgos

OBCY I NOWI BASKOWIE

MIGRACJE, TOŻSAMOŚCI I JĘZYKI
W BASKIJSKIEJ WSPÓLNOCIE
AUTONOMICZNEJ

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU GDAŃSKIEGO

OBCY I NOWI BASKOWIE

MIGRACJE, TOŻSAMOŚCI I JĘZYKI
W BASKIJSKIEJ WSPÓLNOCIE
AUTONOMICZNEJ

Katarzyna Mirgos

OBCY I NOWI BASKOWIE

MIGRACJE, TOŻSAMOŚCI I JĘZYKI
W BASKIJSKIEJ WSPÓLNOCIE
AUTONOMICZNEJ

WYDAWNICTWO UNIwersYTETU GDAŃSKIEGO
GDAŃSK 2018

Recenzja
Elżbieta M. Goździak, Ph.d., Georgetown University

Redakcja wydawnicza
Anna Herzog-Grzybowska

Projekt okładki i stron tytułowych
Jakub Kozak

Zdjęcie na okładce
Maria Fiel Fernández

Skład i łamanie
Mariusz Szewczyk

Publikacja dofinansowana z działalności statutowej
Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-7865-695-1

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel./fax 58 523 11 37, tel. 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
www.wyd.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: www.kiw.ug.edu.pl

*DLA W., z KTÓRYM SPEŁNIŁAM MARZENIE O BASKIJSKIEJ PODRÓŻY,
DLA M., KTÓRA JEST NAJWIĘKSZYM MARZENIEM*

Spis treści

Wprowadzenie	9
1. Nie tylko tęsknota za ojczyzną. O postrzeganiu migracji	10
2. Charakterystyka obszaru badań i znaczenie języka baskijskiego	17
3. Obcy w kulturze baskijskiej	22
4. Metodologia, cel i struktura książki	29
Podziękowania	34
<i>Agradecimientos</i>	35
<i>Esker hitzak</i>	36

Część pierwsza

Zjawiska migracyjne w Baskijskiej Wspólnocie Autonomicznej

Rozdział I. „Krewni w Ameryce”, czyli o baskijskiej emigracji	41
1. Baskijska kultura migracji	41
2. Niewolnicy, kukurydza i samotne kobiety. Skutki emigracji Basków	47
3. Baskijska diaspora i centra kultury na emigracji	50
4. Pokolenie Gerniki	53
Rozdział II. Imigracja wewnętrzna	57
1. Fale imigracji w XIX i XX wieku	57
2. Opuszczone <i>baserrie</i>	63
Rozdział III. Imigracja spoza Hiszpanii	67
1. Kim są? Czego szukają? Imigracja w BWA w zarysie	67
2. Imigranci latynoamerykańscy – kobiety i opiekunki	71
3. Dwa oblicza imigracji afrykańskiej	75
4. Przybysze z „(innej) Europy”	80
5. Płeć baskijskiej imigracji	85
6. Być imigrantem w Bilbo, być imigrantem w Zarautz	95
Rozdział IV. Polityka wobec imigrantów w BWA	103
1. Baskijski „plan na imigrację”	103
2. Szkoła w procesie integracji	108
3. Stereotypy, uprzedzenia, dyskryminacja	114
Rozdział V. Tożsamość imigranta i nowe społeczeństwo baskijskie	123
1. „Afrobaskowie” i „wieczni cudzoziemcy”	123
2. Oni i my – być Baskiem w XXI wieku	129

Część druga
Język(i) i imigracja w Baskijskiej Wspólnocie Autonomicznej

Rozdział I. <i>Euskararen Herria</i> – „Kraina <i>Euskary</i> ”	137
1. Język boski czy demoniczny?	137
2. <i>Euskara</i> jako źródło informacji o kulturze Basków	143
3. <i>¡Habla cristiano!</i> – <i>euskara</i> w czasie dyktatury Franco	147
4. Największa tajemnica <i>euskary</i>	150
Rozdział II. Konteksty dwujęzyczności – wybrane aspekty współczesnej sytuacji językowej w Baskijskiej Wspólnocie Autonomicznej	155
1. Oficjalizacja, normalizacja, upolitycznienie	155
2. <i>Look vasco</i> – wybór języka komunikacji	166
3. <i>Euskara batua</i> i dialekty – niełatwe związki	171
Rozdział III. Definiowanie imigranta	175
1. Imigranci i cudzoziemcy	175
2. <i>Maketoak</i> , <i>belarrimotzak</i> , <i>coreanos</i> – imigrant jako obcy	177
3. <i>Euskaldun berri</i> – „nowi baskijskojęzyczni” czy „nowi Baskowie”?	179
Rozdział IV. Język jako bariera przed obcymi i jako element polityki integracji	183
1. <i>Euskaldunak</i> i <i>erdaldunak</i> – „swoi” i „obcy”	183
2. Język w ideologiach narodowych	188
3. Współczesne działania na rzecz <i>euskaldunizacji</i> imigrantów	191
Rozdział V. Imigranci wobec <i>euskary</i>	195
1. Języki imigrantów, języki mniejszościowe	195
2. „(Nie) uczę się baskijskiego, bo...”	199
3. Imigracja a przyszłość <i>euskary</i>	205
Zakończenie	213
Bibliografia	217
Strony internetowe	244
Spis głównych rozmówców	247
Słowniczek najważniejszych terminów w języku baskijskim	253
Indeks rzeczowy	255
Abstract	257

Wprowadzenie

*Vivirá entre nosotros ochenta años,
pero siempre será como si llega,
hablando lengua que jadea y gime
y que le entienden sólo bestezuelas.
Y va a morir en medio de nosotros,
en una noche en la que más padezca,
con sólo su destino por almohada,
de una muerte callada y extranjera¹.*

Co to znaczy być obcym? A także czy można przestać nim być, czy też – jak w przywołanym fragmencie utworu Gabrieli Mistral – na zawsze będzie się „jak ktoś dopiero przybyły”, mówiący dziwnym językiem, pozostający wiecznym cudzoziemcem (widzianym jako obcy lub czującym się obcym). Zagadnienie obcości, możliwość porozumienia ponad kulturami, dynamika tożsamości od dawna budziły moje zainteresowanie. Namysł nad tego rodzaju innością w naturalny sposób skierował moją uwagę w stronę badań migracyjnych. Jednocześnie fascynacja kulturą, a zwłaszcza językiem baskijskim (*euskarą*) i jego znaczeniem dla współczesnych Basków, językowym odrodzeniem, kontekstami używania baskijskiego, zwłaszcza w odniesieniu do cudzoziemców, połączyły te zagadnienia – imigrację i *euskarę*. Te dwa obszary zarazem są ze sobą ściśle powiązane. Przywołać tu można Victora Hugo, który zauważył, że w chwili, gdy cudzoziemiec przemówi w *euskarze* do napotkanego Baska, ze zwyczajnego dotąd człowieka, nieznanego, obcego, staje się mu bratem². Czy zatem w baskijskim kontekście to znajomość miejscowego języka sprawia, że „obcy” staje się „swoim”? Ta bez wątpienia niejednoznaczna i wymagająca głębszej analizy kwestia stała mi się szczególnie bliska w związku z moimi osobistymi doświadczeniami. Jeszcze na studiach zaczęłam uczyć się *euskary* i regularnie wyjeżdżać do regionu baskijskiego, „na własnej skórze”

¹ „Będzie żyła między nami osiemdziesiąt lat / lecz na zawsze pozostanie, jakby dopiero przybyła / mówiąc językiem, który dyszy i jęczy / i który rozumieją tylko dzikie zwierzęta / I umrze pośród nas / w noc największego cierpienia / mając za poduszkę tylko swoje przeznaczenie / śmiercią cichą i obcą” (G. Mistral, *La extranjera*, Centro Virtual Cervantes, https://cvc.cervantes.es/literatura/escritores/mistral/antologia/antologia_10.htm [dostęp: 13.12.2017]).

² K. Zuazo, *El euskera y sus dialectos*, Alberdania, Irun 2010, s. 42.

przekonując się o sposobach traktowania i postrzegania cudzoziemca, który jednak zna baskijski. Stopniowo zaczęłam dostrzegać złożoność językowej i kulturowej sytuacji regionu baskijskiego, specyfiki zjawisk migracyjnych, wreszcie wpływu imigracji na kondycję języka Basków, języka, który Phillis Levin przyrównała do mapy skarbów (ze względu na występującą często w baskijskich słowach literę „x”)³.

Efektom tych doświadczeń, obserwacji i przemyśleń jest niniejsza książka.

1. Nie tylko tęsknota za ojczyzną. O postrzeganiu migracji

Na ilustracji w kolorze sepia mężczyzna w średnim wieku żegna się z rodziną i wyrusza w daleką podróż, zabierając ze sobą jedną tylko walizkę, a w niej skarb – fotografię najbliższych⁴. Dociera do kraju zamieszkałego przez niezwykle ludzi i dziwne istoty, w którym zaskakujący i nowy jest każdy element codzienności. Realizm miesza się tu z fantazją, a sam bohater staje się uniwersalnym symbolem, jest „wszystkimi emigrantami ze wszystkich krajów, ze wszystkich czasów”⁵. W taki sposób Shaun Tan w swojej opowieści złożonej wyłącznie z obrazów w niezwykle przejmujący sposób ukazuje trudy emigracji i meandry zakorzenienia, samotność, ale też nadzieję i pomoc, jaka przychodzi od innych⁶.

Bez wątpienia migracja jest dla jednostki wyzwaniem oraz przełomem i w wielu przypadkach doświadczeniem niezwykle trudnym. Wiążą się z nią niełatwe decyzje, chwile zwątpienia, nierzadko konieczność zaczynania wszystkiego od początku, a także niebezpieczeństwo. Liczne są relacje opisujące przerażające i nie zawsze znajdujące szczęśliwy finał losy ludzi próbujących dostać się do „lepszego świata”⁷. Czasem przyrównuje się stan, w jakim znajduje się imigrant, do żałoby, ze względu na wielowymiarową utratę (bliskich, znanych krajobrazów, zapachów, smaków, języka, tradycji)⁸. Cellia Arroyo, hiszpańska psycholog, zwraca uwagę

³ K. Uribe, *Bilbao–New York–Bilbao*, Seix Barral, Barcelona 2012, s. 29.

⁴ Walizka, w której ukryte są różnorakie „talizmany” (klucz do domu, fotografie, rzeczy osobiste), może stać się swoistym symbolem domu, a zarazem symbolem niepewnej przyszłości (gotowości do dalszej tułaczki, zwłaszcza gdy nigdy nie zostaje tak do końca rozpakowana). Zob. D. Morley, *Przestrzenie domu. Media, mobilność i tożsamość*, tłum. J. Mach, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa 2011, s. 62–63.

⁵ M. Carranza, *Emigrantes. Shaun Tan*, „Imaginaria. Revista quincenal sobre literatura infantil y juvenil”, 23.11.2010, <http://www.imaginaria.com.ar/2010/11/emigrantes/> [dostęp: 14.12.2016].

⁶ S. Tan, *Przybysz*, tłum. W. Góralczyk, Kultura Gniewu, Warszawa 2015.

⁷ Zob. m.in. J.I. Olabuénaga Ruiz, E.J. Ruiz Vieitez, T.L. Vicente Torrado, *Los inmigrantes irregulares en España. La vida por un sueño*, Universidad de Deusto, Bilbao 1999, s. 22 i nast.

⁸ E. Arriagada, *Historias del otro. Migración: Psicología y Literatura*, Punto Rojo, Sevilla 2013, r. 3: *La partida*, r. 4: *Llegar* (brak numeracji stron), https://books.google.pl/books?id=39C0BAAQBAJ&pg=PP21&dq=historias+del+otro.+migracion,+psicologia+y+literatura&source=bl&ots=pDdYgl6uG9&sig=ZhiOMnvuoO2S1QkpSrAC8anrN2E&hl=pl&sa=X&ved=0ahUKEwiPmlyt_ezUAhUqG5oKHS0KAUwQ6AEIWjAI#v=onepage&q=historias%20del%20otro.%20migracion%2C%20psicologia%20y%20literatura&f=false [dostęp: 3.07.2017].

na to, że emigracja i kryzys mogą być okazją do pogłębienia wiedzy o samym sobie i zdobycia cennych umiejętności, ale w wielu przypadkach niosą też ze sobą wrażenie wyobcowania („zawsze będę cudzoziemcem”), porażki (efekt idealizacji życia na emigracji) czy niepewności (życie pomiędzy dwoma światami, problem z decyzją dotyczącą wyboru rejonu docelowego – stąd choćby domy budowane w kraju pochodzenia, puste, lecz wznoszone z myślą o przyszłym powrocie)⁹. Według części autorów wielu migrantów trafia do „czyścica”, pozostając w „sytuacji przejściowej, ani nie należąc do miejsca, w którym mieszkają i pracują, ani nie pragnąc gorąco i szczerze powrotu do dawnych domów”¹⁰. Mogą to być ludzie, którzy ze względu na imigracyjne pochodzenie odczuwają różnego rodzaju ograniczenia w miejscu pobytu (np. w sferze zawodowej bądź w odniesieniu do pełni praw obywatelskich), ale dla których powrót oznacza przyznanie się do porażki¹¹.

Wydaje się, że imigranci przedstawiani są zwykle jako ofiary, sama emigracja zaś jako konieczność, przymus, z którym wiąże się poczucie samotności i nieutulona tęsknota. Obecność imigrantów w nowej ojczyźnie ukazuje się natomiast nader często jako problem, w najlepszym razie wyzwanie. Imigracja jest jednocześnie widziana jako zagrożenie dla kultury miejscowej, a samych przybyszów postrzega się przez pryzmat ubóstwa, przestępczości, niekiedy egzotyki i traktuje z mieszaniną obawy i pogardy¹². Można tu wskazać na łączenie mobilności z niemoralnością (Lisa Malkki wskazywała na to w odniesieniu do sposobu postrzegania uchodźców)¹³. Rzadko myśli się więc o migracji jako o zjawisku naturalnym, niezwiązanym z kryzysem i utratą, a o imigrantach jako ludziach odważnych i przedsiębiorczych (czy wręcz bohaterach), a przez to wartościowych dla miejsca, w którym osiedli, jako o osobach, których spojrzenie może zarazem stanowić cenne źródło informacji na temat społeczeństwa przyjmującego (Adam Zagajewski mówił o widzącym więcej niż właściciel spojrzeniu sublokatora, ubożego krewnego¹⁴) i być impulsem do społecznej zmiany (na lepsze)¹⁵. Nie zawsze też migracja wiązać się musi z nieprzemijającą tęsknotą za pozostawioną ojczyzną. Może być dla

⁹ C. Arroyo, *Soy psicóloga de duelo migratorio y estas son las cosas que más afectan a los emigrantes*, „El País”, 20.03.2017, http://verne.elpais.com/verne/2017/03/14/articulo/1489490451_983473.html [dostęp: 23.03.2017].

¹⁰ D. Morley, *Przestrzenie domu...*, s. 252.

¹¹ Ibidem, s. 252.

¹² F.S. Gaizka, L.R. Raúl, *Enemigos internos o nuevos aliados? Los inmigrantes y el nacionalismo vasco radical (1959–1979)*, „Alcores” 2010, núm. 10, s. 197.

¹³ D. Morley, *Przestrzenie domu...*, s. 253.

¹⁴ D. Ugrešić, *Kultura kłamstwa (eseje antypolityczne)*, tłum. D.J. Ćirić, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2006, s. 390.

¹⁵ R. Lindner, *Durch Europa – In Berlin. Eine Einleitung* [w:] *Durch Europa. In Berlin – Porträts und Erkundungen*, Projektleitung: R. Lindner, Ch. Kumpe (Tutor), BasisDruck, Berlin 2000, s. 9–18. Zob. też: A. Walaszek, *Migracje Europejczyków 1650–1914*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 20; S. Castles, M.J. Miller, *Migracje we współczesnym świecie*, tłum. A. Gąsior-Niemiec, PWN, Warszawa 2011, s. 24; I.R. Olabuénaga, M.C. Blanco, *La inmigración vasca: Análisis trigeracional de 150 años de inmigración*, Universidad de Deusto, Bilbao 1994, s. 15, 25.